

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.132(477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ

Назаренко О.Л.

Національна академія Служби безпеки України

У статті розглянуто основні етапи соціальної адаптації військовослужбовців до нових умов існування після звільнення з військової служби, деякі законодавчі дії держави щодо психологічної та соціальної адаптації військовослужбовців. Проаналізовано досвід адаптації військовослужбовців у іноземних державах та основні законодавчі акти, що регламентують дану сферу відносин. Військовослужбовці і члени їх сімей потребують професійної державної підтримки при переході від військових до цивільних умов життя.

Ключові слова: військовослужбовці, соціальна адаптація, звільнення з військової служби, цивільне життя.

Постановка проблеми. Тисячі військовослужбовців України які взяли участь у бойових діях потребують соціальної адаптації. Поряд з економічними, політичними, соціальними, з'являються також і психологічні наслідки для співробітників, особливо для тих, хто приймав безпосередню участь у бойових діях. Тому такі бійці потребують соціальної адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, які займалися дослідженням адаптації, необхідно відзначити таких, як: В. С. Андреев, В. Андрушко, В. Бакіров, І. Бондар, Л. Гончарук, В. Дем'янишин, В. Котюк, О. Красавчиков, А. Крупник, С. Прилипко, О. Процевський, Б. Сташків, Г. Чанишева, О. Ярошенко та ін.

Серед зарубіжних вчених необхідно визначити таких як В. Артс, Р. Титмус, П. Пірсон, М. Ганслі Теренс, Й. Хендшель, П. Таундсен, С. Брю, М. Вебер, Дж. Гелбрейт, Р. Даль, Дж.М. Кейнс, Х. Ламиерт, А. Маршалл, А. Пігу, П. Самуельсон, М. Фрідмен, Ф. Хайек, П. Хейне та багато інших.

Дослідженням у сфері соціального захисту військовослужбовців займалися І. Вітик, І. Гнибіденко, А. Гончаров, І. Гуцин, Е.С. Дмитренко, Ю.П. Дмитренко, О.І. Єрмаков, О.А. Логінов, Б. Надточій, В. Новіков, В. Омельчук, В. Папієв, А. В. Попов, В. Полянський, І. Сирота, М.П. Стрельбицький, Д.П. Феценко, В. Яценко та ін.

Не зважаючи на значний доробок, внесений відомими науковцями в розгляд даної проблеми, серед вчених дотепер не досягнуто єдності у визначенні механізму реалізації соціальної адаптації після виконання завдань, а в окремих випадках, і, після звільнення з військової служби.

Це пов'язано, насамперед, з тим, що законодавство України у сфері адаптації до цивільного життя військовослужбовців не є досконалим та потребує подальшого дослідження.

Метою даної статті є розгляд закономірностей адаптації військовослужбовців до цивільного життя після звільнення та дослідити проблеми реалізації соціальної адаптації в нашій державі на практиці.

Виклад основного матеріалу. Адаптація (лат. Adapto – пристосування) – пристосування живого організму до динамічних умов зовнішнього

і внутрішнього середовища, спрямована на збереження і підтримання гомеостазу [1, с. 10].

Соціальна адаптація – процес активного пристосування військовослужбовців і членів їх сімей до нових умов проживання в громадянському суспільстві з ринковою системою взаємовідносин. Успішність соціальної адаптації – це добре збалансоване співвідношення між потребами людини і вимогами конкретного соціального середовища. Відомо, що швидкість соціальної адаптації залежить від двох основних умов: зовнішніх – ступеня сприяння життєвих обставин, а також внутрішніх – готовності самих військовослужбовців до змін.

Умовно час адаптації можна розбити на етапи: підготовчий, етап психологічного напруження перед звільненням, етап гострих психічних реакцій при вході в цивільне життя, етап гострих психічних реакцій виходу з військового життя, етап перегляду колишніх стереотипів і придбання нових вмінь і навичок [2, с. 19].

Підготовчий етап. На цьому етапі найважче дається розуміння того, що звільнення з військової служби неминуче. Головним подразником стає тривала загроза того, що звільнення відбудеться. Закономірність полягає в тому, що чим сумлінніше служить військовослужбовець, чим більше йому комфортно в умовах військової служби, тим болючіше проходить цей етап. Найбільше в цей період військовослужбовець потребує делікатної поради авторитетної для нього людини. Наявність можливості залишитися у військовій системі, будучи цивільною людиною – найкращий вихід з психологічного стресу.

Найважче в цей період буває особам, які не мають власного житла і реальної перспективи його отримання. Також у цей період дуже важлива допомога юриста, який міг би роз'яснити права та обов'язки військовослужбовця перед державою і держави перед ним. Знання законів і психологічний настрій на позитивний результат – найважливіша умова для порятунку від психічних захворювань, конфліктів і спроб самогубства. Необхідну допомогу можуть надати колеги, раніше звільнені з лав військової служби і які успішно пройшли період адаптації [3, с. 160].

Етап психологічного напруження перед звільненням. Цей етап, характеризується тим, що безпосередньо передувє звільненню в запас. Військовослужбовець здає справи і посаду, ходить по кабінетах з обхідним листом, підписує акти приймання-передачі. Емоційне напруження посилюється ще й тим, що від військовослужбовця в цей період практично нічого не залежить. Він діє за інерцією, до тих пір, поки не відчує себе чужим у рідному колективі. У цей період необхідні такі якості: як рішучість і самовладання.

Етап гострих психічних реакцій при вході в цивільне життя. На цьому етапі військовослужбовець заново відкриває для себе «цивільний світ». У новому світі немає твердого статутного порядку, немає беззаперечної покори начальнику тощо.

Етап гострих психічних реакцій виходу з «військового життя». На цьому етапі військовослужбовець відчуває себе позбавленим звичної твердої опори, він ніби опиняється підвішеним над прірвою. Замість перспективи і добре налагодженого, нехай і не дуже благополучного, але стабільного життя, він опиняється в ситуації, в якій йому необхідно вирішити багато питань свого облаштування та організації життя сім'ї. Відбувається руйнування життєвих звичок та інтересів [3, с. 161].

Також військовослужбовці, які звільнені у запас мають досить високий рівень суїцидального ризику. Згідно з положеннями Міжнародної асоціації превенції суїцидів (IASP) ця група внесена до переліку окремих верств населення з підвищеним суїцидальним ризиком [3, с. 163]. Різка зміна життєдіяльності у продуктивний період, перешкоди, які стають на заваді досягненню життєвих цілей, реалізації мрій і видаються непереборними, змушують військовослужбовця боротися, шукати вихід, переосмислювати сенс буття. Часто у цей період зростає невпевненість у собі, виникають інтимні, особистісні та міжособистісні негаразди, які часто вирішуються шляхом зведення рахунків з життям. Тому, на жаль, найбільш уразливою з погляду проблеми розповсюдження саморуйнуючої поведінки. Крім того, треба відзначити, що добровільна загибель чоловіків середнього віку найчастіше спричинена вираженими проявами сформованих (хронічних) еквівалентних форм саморуйнуючої поведінки, зокрема алкоголізацією, чоловічою депресією та екзистенціальною кризою (психологічною кризою існування). Однак, якщо проблемам, пов'язаним із алкогольною залежністю, приділяється достатньо уваги з боку фахівців (психіатрів, наркологів, психологів), то такі стани, як чоловіча депресія та екзистенціальна криза, зовсім не усвідомлюються спеціалістами як проблеми, наслідком яких безпосередньо може бути здійснення життєво небезпечних ауто агресивних дій. Тоді як саме при цих розладах, що мають суттєві гендерні відмінності, чоловіки використовують високо летальні способи ауто агресивних дій: повішання, поранення гострими предметами життєво небезпечних зон організму, падіння з висоти чи потрапляння під транспорт, важкі отруєння засобами побутової хімії та ін.

Вкрай необхідна соціальна адаптація, що супроводжується не тільки оволодінням конкретни-

ми знаннями, вміннями та навичками, але і розвитком життєво важливих якостей, які сприяють освоєнню нового виду діяльності. Перепідготовка на цивільні спеціальності передбачає отримання нових знань з цивільної спеціальності, яку військовослужбовець раніше не мав [3, с. 163].

Аналіз роботи з психологічного супроводження професійної перепідготовки учасників проекту «Україна – Норвегія» дозволив зробити висновок, що після проведеної психологом роботи майже 10% учасників проекту вже під час проходження перепідготовки, застосовуючи отримані під час психологічних тренінгів і консультацій знання та вміння, успішно змогли пройти вступні співбесіди, в тому числі і психологічне тестування. Збільшилася і активність військовослужбовців у самостійному пошуку роботи [2, с. 26].

Проведений аналіз сучасних умов соціальної і професійної адаптації військовослужбовців до цивільного життя у світлі прийнятих нормативних документів показав, що відповідно до статті 3 Конституції України [4] найвищою соціальною цінністю в Україні визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – є головним обов'язком держави. Стаття 19 Статуту внутрішньої служби ЗС України [5] визначає, що держава гарантує військовослужбовцям соціальний і правовий захист відповідно до законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів. Забезпечення зайнятості осіб, звільнених з військової служби без права на пенсію, проводиться відповідно до Закону України про зайнятість населення [6] Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [7] право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги мають особи, звільнені з військової служби у Збройних Силах, у зв'язку із скороченням штатів без права на пенсію та визнані в установленому порядку безробітними.

До цього ж, військовослужбовці Збройних Сил, що підлягають звільненню з військової служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил, відповідно до статті 1 Закону України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням ЗС України, та членів їхніх сімей» [8] мають право на безоплатну соціальну і професійну адаптацію, в тому числі консультації та перепідготовку з обраних ними цивільних спеціальностей, за рахунок коштів державного бюджету незалежно від права на пенсію.

Згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [9] військовослужбовцям, що підлягають звільненню у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів та за станом здоров'я, за відповідних умов дозволяється незалежно від права на пенсію проходити професійну перепідготовку протягом останнього року перед звільненням з військової служби за рахунок коштів державного бюджету.

Згідно Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [9], стаття 8, пункт 5 «Військовослужбовцям, які мають вислугу військової служби

не менше 10 років та позитивні службові характеристики, дозволяється, починаючи з 1 січня 2005 року протягом останнього року перед звільненням з військової служби проходити професійну перепідготовку (тривалістю не менше 500 годин), без стягнення з них платні за навчання та із збереженням всіма видами забезпечення у визначеному Законом порядку, у центрах перепідготовки та працевлаштування всіх форм власності за рахунок службового часу». Перепідготовку або перенавчання військово-службовців, які звільняються, повинно проводитись як мінімум за один-два роки до звільнення, як прийнято у країнах Європейської та світової спільноти, а не в рік звільнення, як це прийнято в нашій державі, тому реально, перепідготовка проводиться в основному, після звільнення.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про статус ветеранів військової служби, гарантії їх соціального захисту» [10] для ветеранів військової служби (мають 25 років календарних або 30 років пільгових, з них не менше 20 календарних) держава гарантує можливості в економічній, соціальній, політичній сферах щодо задоволення різноманітних життєвих потреб, а також подає різні види допомоги шляхом реалізації права на працю відповідно до рівня професійної підготовки та цільових програм соціальної адаптації. Права військовослужбовців, що підлягають адаптації до цивільного життя, на соціальну і професійну адаптацію можуть ефективно реалізуватися шляхом виконання Державної програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, що підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби [11], яка є механізмом реалізації положень законів України щодо адаптації військовослужбовців до цивільного життя. Варто визнати, що держава повинна приймати участь в адаптації не тільки військовослужбовців, звільнених з військової служби, а також і членів їх сімей, згідно законодавства України.

Наприклад, у Великій Британії усі військовослужбовці можуть скористатися послугами центрів перепідготовки, починаючи за два роки до звільнення із ЗС і протягом двох років після звільнення. Всі військовослужбовці, яким надається право на перепідготовку розділені на три категорії: військовослужбовці, які завершили службу за контрактом та через скорочення чисельності ЗС. Тут розрізняють два класи: військовослужбовців, термін служби яких становить від 4 до 6 років; військовослужбовці, термін служби яких становить більше 6 років; військовослужбовці, що звільняються за станом здоров'я; військовослужбовці, що прослужили менш 4 років [3, с. 164].

Разом з тим, залежно від тривалості перебування на службі, військовослужбовець може скористатися трьома варіантами перепідготовки: одержати оплачувану відпустку від 20 до 35 днів для проходження перепідготовки. За цей час організуються: семінар по зміні кар'єри й брифінги фахівців, тренінг із питань нової кар'єри, ярмарку вакансій, робота в цивільній організації з випробним терміном, особисті поїздки військовослужбовця до нового місця проживання для рішення організаційних питань можливої зміни місця проживання; одержати доступ до послуг

АК і пройти на-вчання на тренінгах, семінарах, консультаціях з питань зайнятості, одержати поради по перепідготовці (для військовослужбовців, починаючи з періоду за 2 роки до звільнення). Для бажаючих організовується повний цикл перепідготовки й програма сприяння працевлаштуванню; одержати особистий грант для оплати витрат на перепідготовку й тренінги.

Для військовослужбовців, що звільняються за станом здоров'я доступні всі послуги Центра, не залежно від тривалості їхньої служби в Армії. Для тих, хто не зможе скористатися правом па одержання послуг з перепідготовки й сприяння в працевлаштуванні, може ним скористатися протягом двох років після звільнення або передати це право дружині (чоловікові). Збройні Сили Великої Британії піклуються про військовослужбовців, що звільняються зі служби, що, в свою чергу, свідчить про якість ЗС як роботодавця. Система доступна для солдатів, сержантів, офіцерів [3, с. 164].

У Королівстві Данія всі курси перепідготовки безкоштовні. Данська система перепідготовки розглядає дві групи військовослужбовців: службовці, що підписали контракт до досягнення своєї 35-річчя; службовці, що підписали контракт до своєї 60-річчя. Ця категорія має право на пенсію, право на перепідготовку вони не мають [12].

Особливостями данської системи перепідготовки є наступні: система управляється Міністерством Оборони; обсяг наданих послуг залежить від типу контракту: К35 і К60; військовослужбовці контракту типу К35 мають право на фінансову підтримку; консультації з питань кар'єрного росту доступні для всіх [12].

У США існує система перепідготовки військовослужбовців. Керівництво системою підготовки до цивільного життя здійснює Адміністрація по пільгах для ветеранів, що очолює Заступник Міністра Оборони з питань пільг. Основними видами пільг є: компенсації ветеранам, пенсії, пільги для сімей загиблих, допомога в утворенні й зайнятості, гарантії кредиту на житло й покриття страхування життя. Право на перепідготовку залежить від тривалості служби, типу контракту, досягнень у службі, причини звільнення.

Програма існує для всіх категорій військовослужбовців незалежно від типу підписаного ними контракту.

Зміст Програми Переходу: триденні семінари, які проводять фахівці Державної служби зайнятості, служби підтримки військових сімей, департаменту праці, штатні співробітники Центра ветеранів по зайнятості й працевлаштуванню. У зміст матеріалу семінарів входить інформація про пільгові програми й способи подачі документів для участі в них. Питаннями семінарів є: оцінка особистих якостей, дослідження кар'єри, стратегія для ефективного пошуку роботи, інтерв'ю, розгляд речень роботи, психологічна підтримка.

Професійно-технічні освітні консультації. Ціль консультацій – допомогти військовослужбовцю вибрати напрямок перепідготовки. Допомога може включати тестування здібностей, професійні дослідження, вибір правильною типу навчальної програми для подальшого навчання й вибір освітніх і навчальних засобів, якими може скористатися військовослужбовець.

У ЗС Німеччини є система соціальних гарантій військовослужбовцям, що звільняються з військової служби. У складі центрального апарату Міністерства оборони, поряд із правовим, бюджетним і іншим відділами, створені й соціальні відділи, які здійснюють функції соціального й правового захисту військовослужбовців. У військових гарнізонах на території Німеччини завдання соціального захисту військовослужбовців покладені на адміністративно-господарське керівництво військових гарнізонів [3, с. 165].

Висновок. Процес адаптації співробітників військовослужбовців до цивільного життя – важлива державна справа і вимагає індивідуального підходу до кожного військовослужбовця, який планується до звільнення. Держава гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей соціальний і правовий захист відповідно до законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів. Держава гарантує кожному ветерану військової служби можливість в економічній, соціальній, політичній сферах, а також подає різні

види допомоги шляхом реалізації право на працю відповідно до рівня професійної підготовки та цільових програм соціальної адаптації.

Адаптація військовослужбовців згідно загальнодержавної програми, повинна проходити окремою позицією у законодавчій базі України з обов'язковою відповідальністю силових структур.

Професійна переорієнтація як самостійна діяльність військовослужбовців, звільнених у запас, з пошуку та підбору нової роботи повинна будуватися не на випадкових порадах з боку оточуючих чи емоційних оцінках ситуації, а на розумінні загальних закономірностей цього процесу, прогнозуванні своїх можливостей і зміні психічного стану, знанні основних факторів, які впливають на успіх переходу від служби до цивільного життя. Разом з тим, українські фахівці повинні переймати досвід розвинених демократичних країн у сфері соціальної адаптації і реабілітації військовослужбовців після звільнення з військової служби вже зараз.

Список літератури:

1. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
2. Кондрюкова В.В. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців силових структур, звільнених у запас: навчально-методичний посібник / В.В. Кондрюкова, І.М. Слюсар. – К.: Гнозис, 2013. – 116 с.
3. Буряк О.О. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування / О.О. Буряк, М.І. Гіневський // Збірник наукових праць ХНУ Повітряних Сил. – 2014. – № 4. – С. 160-166.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254 к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141 (із змінами та доповненнями).
5. Статут внутрішньої служби ЗСУ: Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – 193 с.
6. Про зайнятість населення: Закон України від 01 березня 1991 року № 803-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 170 (із змінами).
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171 (із змінами).
8. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей: Закон України від 15 червня 2004 року № 1763-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 444 (із змінами та доповненнями).
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190 (із змінами).
10. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 40-41, ст. 249 (із змінами та доповненнями).
11. Про затвердження Державної програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, що підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2011 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 року № 720 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37. – Ст. 1474 (01 червня).
12. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Данією. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://denmark.mfa.gov.ua/ua/ukraine-dk/culture>.

Назаренко Е.Л.

Национальная академия Службы безопасности Украины

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ПОСЛЕ УВОЛЬНЕНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены основные этапы социальной адаптации военнослужащих к новым условиям существования после освобождения от военной службы. Проанализирован опыт адаптации военнослужащих в иностранных государствах и основные законодательные акты, которые регламентируют данную сферу отношений. Военнослужащие и члены их семей нуждаются профессиональной государственной поддержки при переходе от военных к гражданским условиям жизни.

Ключевые слова: военнослужащие, социальная адаптация, увольнение с военной службы, гражданская жизнь.

Nazarenko E.L.

National Academy of Security Service of Ukraine

LAW REGULATION OF SOCIAL ADAPTATION OF MILITARY SERVICEMEN AFTER LIBERATION

Summary

In the article the basic stages of social adaptation of military servicemen are considered to the new terms of existence after liberation from military service, some legislative actions of the state in relation to psychological and social adaptation of military servicemen. Experience of adaptation of servicemen in the foreign states and basic legislative acts that regulate this sphere of relations are analysed. The military servicemen and members of their families need professional state support in transition from soldiery to the civil terms of life.

Keywords: military servicemen, social adaptation, liberation from military service, civil life.